

Анна-Алоїза Острозька – остання із Острозьких володарка Звягеля

Перші 20 років XVII сторіччя стали найбільш трагічними у долі родини Острозьких. Крім самого Василя-Костянтина, вмерли два його останні сини – Януш і Олександр – і усі їх шестеро синів (один Януша і п'ять Олександра) – тобто усі, хто мали стати продовжувачами роду по чоловічій лінії. Залишилися тільки чотири дочки: Януша – Єфросинія (видана за Олександра Заславського), Олександра – Софія (видана у 1613 р. за Станіслава-старого Любомирського), Катерина (видана у 1620 р. за Томаша Замойського), нарешті, Анна-Алоїза (видана у 1620 р. за Яна-Кароля Ходкевича), героїня цієї статті. Чому зараз її особа більш відома, ніж постаті деяких більш видатних представників династії? Вона була остання у роду Острозьких і «прославилася» своїм скандальним релігійним фанатизмом.

Народилася Анна-Алоїза у 1600 р. у Ярославі (Галичина, нині Польща) і вже у три роки залишилася без батька – захисника православ'я з матір'ю Анною Косткою – не менш ревною католичкою (ще й тісно пов'язаною з єзуїтами). Оскільки за життя її батька Олександра релігійні відносини були досить толерантні, ця різниця не заважала будувати нормальну родину. Коли Анна Костка з матір'ю заснували єзуїтську колегію (колегіум) у Ярославі, тоді ще живий Олександр в цю їх справу не втручався, як і в їх фундацію костела св. Яна у тому ж Ярославі. Після кончини у грудні 1603 року Олександра Анна Костка до самої своєї смерті каялася, що не пішла згідно волі своєї матері Софії у черницю, та ще й вийшла заміж за «схизматика» (схизматиками, тобто розкольниками, католики вважали всіх православних) і не змогла повернути його до «істинної» віри. Вона навіть вимагала посмертної реабілітації чоловіка за його православну віру. Звісно сила її каяття ще більше зросла після смерті синів: трьох малолітніх (1605-1607 рр.) і двох більш дорослих (1618-1619 рр.). Ми можемо тільки уявити, яке виховання отримала Анна-Алоїза¹.

У 20 років 24.11.1620 р. її видали заміж за відомого полководця 60-річного Яна Кароля Ходкевича, великого гетьмана литовського, який саме перед власним весіллям видав за Станіслава Сапегу свою єдину доньку, теж Анну (син помер раніше). Але вже 05.12.1620 р. він отримав під свою команду усе коронне військо, а 24.11.1621 р. помер під Хотиним під час польсько-турецької війни.

У 1621 році Анна Костка поділила між трьома доньками всю спадщину (батькову і свою), залишивши собі лише Ярославський ключ. Анні-Алоїзі,

Анна-Алоїза Острозька – остання із Острозьких володарка Звягеля

крім половини Острога, відійшов у числі інших володінь і Звягель. Ось як описана в „Острозькому літописці” за 1621 р. її поява в Острозі: «А она вдовом панувала і напускала у Острог єзуїтов, іже поез них много злого сотвори православним, що низшей окажется»².

Під впливом єзуїтів вона категорично відмовилася вдруге виходити заміж, звернувшись до місіонерської діяльності (під керівництвом тих же єзуїтів). Вона діяла за прикладом свого великого діда, але... у протилежному напрямку – католицькому: фундувала серед «схизматиків» костели і кляштори (монастирі), католицькі школи, шпиталі (притулки) для убогих. Так, вже у 1623-1624 р. вона фундувала в Острозі єзуїтську колегію (колегіум), передавши їй великі суми, потім і «фундацію шпитальну» свого діда передала єзуїтам, у 1626 р. фундувала єзуїтську школу (але як влучно зауважив М. Грушевський – «вони були не модними, не визначались нічим, незважаючи на багаті фундації»). Спроби економічними заходами примусити духовенство до унії теж не давали бажаного результату. : «А священники о достаток мало дбали, аби при православії», відзначив „Острозький літописець”³.

Ситуація завершилася скандальною історією у 1636 р., яка зробила вдову «знаменитою». Опис цих подій є і в Львівському літописі, але найбільш цікавий і повний подано у „Острозькому літописці”: «Наперед тоє учинила, же викрала з церкви тіло отцевське. В п'ятюк страсний, в ночі... прийшла з єзуїтами до церкви. Привели священника, хотя не хотіл, жеби церков одомкнул. Священник хотіл дати знати людям і збоявся, бо було би забойства немало... А гди увошли у церков, ано гроб Божий убраний коштовне на кілька тисяч, що і самі єзуїти дивовалися, стоял на склепі, где княж (ата) лежать. Гроб той рострясли, отсоваючи, і добилися до склепу, і знайшли у труні тільк (о) кості, бо юж літ 34, яко умер, а труна цин(к)овая, і понесли до кляштора. Єден єзуїта сіл за труною, прикрився, а другий питаєт, а той отповідає от тих костей. І мовить: «Александре, по цо ж ту пришед?» Той отповіда: «Збавення шукам» – «А чем же давній не шукал?» – «Бо не зналем, що віра ліпша римська». А княжна кості перемила, золками (травами – О. П.) пахущими переклала. Єзуїти крестили во свою віру кості і водою покропили і ім'я переменили – Станіславом. Попроводили до Ярославля і там поховала подлі матки своєї. Так донька виконала заповіт своєї померлої у 1635 р. матері Анни Костки⁴.

Звісно, це привело до народних кривавих заворушень в Острозі. Хоча польські дослідники вважають, що під час цих заворушень Анна-Алоїза втекла до Ярослава, але “Острозький літопис” повідомляє, що з'явилася вона у Звягелі. Це і є перша літописна згадка про костел у цьому місті; через певну скандальність цієї згадки — це і перша «подія культурного

життя» у Звягелі. Наводимо її цілком: «Того ж року (1636 р. – О. П.) у Звягелі діялося диво леда-якоє (тобто погане, паскудне, мерзенне – О. П.) той же княжні, що і у Острозі. Приїхав мніх (монах – О. П.) до В(озв)язгля із Сока(л)я до неї, глаголя: «Єстесь очарована і замок твой, і дияволи за тобою явно ходять». А она рекла: «А яко же то, отче?» А мніх, урізавши шмаш (шмат – О. П.) подушки, і знайшов там жабії лапки, і рек їй: «Отож маеш чари, пойдімо ж до костеля, обачите, же там дияволи». Гди були в костелі і заіграно в пищалі, панни служебниці її всі, поднявши подолки на поєс і пошли в танець в коски (тобто пустощі, жарти, ігри – О. П.) в костелі, аж всі полякалися, видячи тоє». Ось така перша відома на цей час літописна згадка про костел у Звягелі, яка відноситься до 1636 р.⁵

Щодо дати фундації першого костела у місті Звягелі – у дослідників немає сумніву, що це трапилося між 1621 і 1636 роками, і фундувала його саме Анна-Алоїза. Він був дерев'яний. Щодо мурованого фундаменту костелу і його незвичної форми – це фундамент недобудованої Василем-Костянтинном мурованої замкової Никольської церкви, адже його форма відповідає формі хрестокупольних храмів і ідентична формі фундаменту Богоявленської замкової церкви в Острозі. Це зробило вже мурований костел, добудований в середині XVIII ст. Станіславом Любомирським, унікальним на Волині, але це вже інша історія – історія володарювання у Звягелі Любомирських.

Після заворушень 1636 р. шляхетський трибунал у якості покарання «схизматиків» наказав запровадити примусову унію в усіх острозьких маєностях. На той час померли обидві рідні сестри Анни-Алоїзи – Софія Любомирська у 1622 р., а Катерина Замойська – у 1642 р. Навіть польських істориків не дивує, що з початком національно-визвольних змагань 1648-1654 рр. жителі радо громили фундації Анни-Алоїзи, яка, не чекаючи козаків, втекла навесні 1648 р. спочатку до Замостя, потім до Колкова, а звідти до Великої Польщі, де перебувала у 1649-1654 рр. Острог за той час спалили; «погуляли» там навесні 1649 р. і звягельські козаки, але з іншою метою – гналися за звягельським старостою⁶. Але перед смертю Анна-Алоїза встигла відбудувати острозький колегіум єзуїтів, залишивши йому багатий спадок (у т. ч. усе золото і коштовне каміння). Померла Анна-Алоїза 27.01.1654 р. в Рацаті (Польща). Подальша історія була не менш цікавою. У 1654 р. сейм прийняв ухвалу віддати по заповіту усю її спадщину єзуїтам. Але втрутилися такі могутні сили, що ця ухвала була швиденько скасована; спадщину, і чималу – 16 міст, 15 села і 1/3 міста Ярослава – отримали її небожі (Кароль Яцек Любомирський, підчаший коронний, і Ян Замойський, київський воєвода). Звягель відійшов Яну Замойському; після його смерті у 1659 р. з ним (вигас і рід Замойських) – двом небожам – Олександром-

Анна-Алоїза Острозька — остання із Острозьких володарка Звягеля

Міхалу і Єжи-Себастьяну Любомирським. Кожному дісталася по половині Звягеля; їх батько Станіслав Любомирський заступив місце померлого Яна-Кароля Ходкевича під час Хотинської війни.

Але якщо хтось подумав, що історія, пов'язана з Анною-Алоїзою, закінчилася, то буде розчарований. Трохи більше 100 років тривала середньовічна єзуїтська гра «переховай покійника». Для Анни-Алоїзи вона почалася у 1621 р. зі смертю чоловіка Яна-Кароля Ходкевича, якого у листопаді 1621 р. спочатку поховали у Кам'янці-Подільському, але вже у червні 1622 р. вдова переховала його в Острозі. У 1627 р. труну перенесли до нового монастиря єзуїтів там же. Вона ж перепоховала свого батька у 1636 р. «Пригоди» покійного гетьмана продовжились у 1648 р., коли Анна-Алоїза перевезла останки чоловіка до Замостя в Волшев, де їх «склали» у костелі єзуїтів. Тут починається «гра» з останками самої вдови. Вперше вона була похована у Рочаті (Великопольща), звідти її останки перевезли до Кракова, а пізніше – до Ярослава, звідти – до Острога, де останки її і чоловіка возз'єдналися в одній каплиці відбудованого єзуїтського собору. В ній вони були дуже ретельно «замуровані від козаків». Сталося це у 1722 р. Але і звідти врешті-решт ці останки викинули за часів російської імперії. Ініціаторами цієї «гри» були, звісно, єзуїти, які з цього за 100 років отримали великий зиск. Але врешті-решт єзуїти «догралися»: їх орден у 1773 році вигнали з Польщі.

Усім своїм життям Анна-Алоїза Ходкевич (Острозька) довела, що релігійний фанатизм до добра не доводить. Навіть її єдина фундація у Звягелі – костел – був спалений під час бойових дій улітку 1649 р. в ході штурму міста Пшиемським (спочатку місто запалили поляки, потім до підпалів долучилися й козаки). Чоловік, видатний полководець, знайшов свій останній спокій лише через 100 років. В „Острозькому літописці” Анна-Алоїза ні разу не згадується на ім'я; таку «любов» заслужила вона у власного народу.

Література

1. Makara I. Dzije parafii jarosiawskiej. – Jarosiaw, 1936. – S.94 – 174.
2. Галицько-Волинський літопис. – Львів, 1994. – С. 213.
3. Там само. – С. 215.
4. Там само. – 215-216.
5. Там само. – С. 216-217.
6. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. – К., 1845. – Т.1. – С. 356 – 357.